

ADNAN BİNYAZAR

HALK
ANLATILARI

DENEME

❤
CAN

2.
BASKI

ADNAN BİNYAZAR
HALK
ANLATILARI

Can Yayınları 1334

© 2003, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2003

2. basım: Nisan 2011

Bu kitabın 2. baskısı 1000 adet yapılmıştır.

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak resmi: © iStockphoto.com

Kapak baskı: Azra Matbaası

İç baskı ve cilt: Ekosan Matbaası

ISBN 978-975-07-0300-6

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

www.canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

ADNAN BİNYAZAR
HALK
ANLATILARI

DENEME

Adnan Binyazar'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Masalını Yitiren Dev, 2000

Ölümün Gölgesi Yok, 2004

Şairin Kedisi, 2005

Duyguların Anakarası, 2006

Edebiyatın Dar Yolu, 2008

Şah Mahmet, 2009

Toplum ve Edebiyat, 2010

ADNAN BİNYAZAR, 7 Mart 1934'te Diyarbakır'da doğdu. Dicle Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünde okudu. İlköğretmen Okulu'ndan üniversiteye, değişik okullarda Türkçe-edebiyat öğretmenliği yaptı. Uzun yıllar kaldığı Berlin'de ders kitapları yazma projelerinde çalıştı. *Cumhuriyet* gazetesinin Pazar ekinde "Pazar Yazıları" adıyla denemeleri yayımlanıyor. Edebiyata öykü, deneme ve eleştiriyle başladı, daha sonra romanlar, öyküler yazdı. Denemesel eleştirilerini *Toplum ve Edebiyat*, *Ağır Toplum*, *Ozanlar Yazılar Kitaplar*, *Ayna*, *Duyguların Anakarası*, *Edebiyatın Dar Yolu*, *Ardında Leke Bırakmamalı Sevgi* adlı kitaplarında topladı. Halk yazını ile ilgili kitapları ise *Âşık Veysel*, *Dede Korkut*, *Dede Korku'ttan Üç Öykü*, *Kan Turalı*, *Halk Anlatıları*, *On Beş Türk Masalı*, *Elif ile Mahmut*, *Kerem ile Aslı* adlarını taşıyor. Yazdığı ilk öykülerden "Tohum" 1965 yılında Öğretmenler Bankası Öykü Ödülü'nü almasına karşın, 61 yaşına kadar öykü yazmadı. Hayatını anlattığı *Masalını Yitiren Dev'i* (2000) 66 yaşında yazdı. Ardından, 2005 yılında Orhan Kemal Roman Armağanı'na değer bulunan *Ölümün Gölgesi Yok* (2004) geldi. Son yıllarda iki de öykü kitabı çıktı: *Şairin Kedisi* (2005), *Şah Mehmet* (2009). Bir de çocuklar için bir anlatı kitabı var: *Atatürk Anlatıyor* (2010). 2010 yılı Sedat Simavi Edebiyat Ödülü Toplum ve Edebiyat adlı deneme kitabına verildi. *Bozkır Aydınlığında Aşk*, Binyazar'ın 3. öykü kitabı.

İçindekiler

Önsöz	13
İkinci baskıya önsöz.....	19
GİRİŞ	
Türk Yazınında Anlatı	23
DESTANLAR/SÖYLENCELER	
İnsanın ve Anlatının Doğuşu.....	41
Yaratılış Söylenceleri.....	50
Ağıtlar	66
Halk Masalları	93
Yılanlar Padişahı Şahmeran.....	117
Ölümsüzlük Otu	130
Yunus Söylenceleri.....	137
Pir Sultan Söylenceleri.....	153
Nasrettin Hoca Anlatıları.....	173
DEDE KORKUT ANLATILARI	
Dede Korkut'ta Anlatı Kültürü	193
Beyrek	199
Deli Dumrul.....	206
Tepegöz	213

HALK HİKÂYELERİ

Kerem ile Aslı	221
Ferhat ile Şirin	239
Köroğlu	251

ÇAĞDAŞ DESTANLAR

Destansal Şiir	269
<i>Kuvâyı Milliye</i>	272
<i>Üç Şehitler Destanı</i>	281
<i>Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda</i>	286
<i>Sakarya Meydan Savaşı / Kuvâyı Milliye Defteri</i>	292

ÇAĞDAŞ ANLATI

Geleneksel Anlatıdan Çağdaş Anlatıya	301
Yaşar Kemal	304
Sonsöz	329
Kaynakça	337

Kalabalık gibi zekisi
dünyaya gelmemiştir!

YAŞAR KEMAL

Önsöz

Çocukluğumun Nuri Dayısını hiç unutmadım. Nuri Dayı, nenemin akrabasıydı. İlçeye bir buçuk iki saat çeken Zabulbar Köyü'nde otururdu. Haftada bir cuma namazlarını kılmak için, her perşembe öğleden sonra nenemlere gelirdi. Dilinde sözler dolandırarak espriler yapardı. Gittiği yerlere hoşluk götüren, herkesi güldüren bir insandı Nuri Dayı.

Ben onun esprilerini anlayacak yaşta değildim. Diliyle dişi arasında ne söylerdi de milleti güldürürdü merak eder, el gülünce ben de gülerdim. Beni asıl, anlatacağı hekâtlar (hikâyeler) ilgilendirirdi. Sesi olağanüstü güzeldi. Hikâyelerin manzum bölümlerini ezgili söylerdi. Nasıl içe işlerdi sesi! Sesi kadınsı değildi, ama bir kadının ağıtını yakıyorsa, ağıt yakanın kadın olduğunu sanırdınız. Oysa, sesi neyse oydu; ne inceltirdi sesini ne kalınlaştırırdı.

O küçücük ilçenin bir avuç insancıkları ne *insanlık* yaşamış, şimdi anlıyorum!

Gözünüzün önüne tabanı renk renk kilimlerle döşeli bir oda getirin. Odanın baş kısmında ocak. Ocağın her iki yanında özellikle büyüklerin oturacağı, kabartılmış yün minderler. Ocak davlumbazının örtüsü de renk renk. Beş numara camlı petrol lambası. Ara ara, ocakta yalınlanan odunların çıtırtıları duyuluyor. Odunlardan yayılan gevrek bir koku.

Odanın tam ortasında, altına yükselti konmuş parlak bir sini. Sinide tür tür çerezler. Dışarıdan hiçbir şey yok. Hepsi babalarımızın el emeği. Kabuğundan soyulup tatlandırılan acı badem. Kumda kavrulmuş leblebi. Her biri gerçekten bir öküç

gözü iriliğindeki üzümlerden çıkarılan şıralarla yapılmış pestiller. İpe dizili cevizlerin üzerine üzüm bulamacı (malez) sıvanarak yapılmış sucuklar. Kurutulmuş kuruüzümün üzümü daha başka. Işıklı kırmızı. Üzüm bulamacına ceviz, badem kırıkları katılarak yapılan tarhana, kırmıtık. Daha yüzüne bakılınca şifa getiren, her tanesi güleç yüzlü bir kızın parlak dişlerini andıran narlar...

Uyuklayan neneler, dedeler. Bedenlerinde bir dirhem fazla et bulunmayan suna boylu kadınlar, her biri söğüt dalı erkekler. Kadınların ellerinde yapacak bir işleri var. İp eğiren, ip büken, kazak, hırka, patik, çorap ören becerikli analar; çeyiz işleyen genç kızlar. Çocuk, çocuk, çocuk...

Ortam bu! "Yatsı" kılınmış, odalara girilmiştir.

Nuri Dayı bir kam/ozan gibi saygı odağı. Kendine özgü kutsallığı var. İç ferahlatacak, haklıyı haksızdan ayıran olaylar anlatacak, yerine göre güldürecek, yerine göre ağlatacak. Birden, o yumruk kadar gövdesinden iri bir ses yayılıyor:

"Hey! Hey de hey! Hekâti nerden vererek? Padişah'tan mı vererek, güzel kızından mı vererek?... Böğün (bugün) padişahla vezirinin hekâti! Her şeyleri varmış bunların, bir de dertleri varmış, ikisinin de çocukları yokmuş..."

Uyuklayanlar uyanıyor. Suna boylu analar ellerindeki işleri, genç kızlar çeyizlerini bırakıyorlar. Söğüt dalı yiğitler sigaralarını söndürüyorlar. Bebeler bile seslerini kesiyorlar. Nuri Dayı anlatısını ezgilerle süslemiştir. İşte o zaman, güz elması gibi al yanaklarda yoğun damlalar birikmeye başlamıştır. Arada acıma duyguların dışı vuranların iç çekişleri duyulur.

O anlatılı geceler, çocukluğumun yaşanmış dönemleri olarak bugün de belleğimde. O sürükleyici öyküleri, ezgiye katılan şiirin büyüsunü hiç unutmadım. Halk anlatıları konusuna eğilimin özünde belki de artık düşe dönüşmüş bu izlenim zenginliği yatıyor. Her bölümü yazarken bu duygular içinde gidip gidip geldim; çok öncelere, yitirdiklerimin sevgi dünyasına...

"Yaratılış Söylenceleri"ni, "Şahmeran"ı, "Ölümsüzlük Otu"nu nenemle birlikte yazmış gibiyim. Doksan yaşındayken bile, onun deyimiyle, yanağının her bir şakkası elma kırmızısı nene-me, bugünlere uysun diye, "nine" de, "büyükanne" de, "anneane" de diyemem. İmgelemimdeki o çöp boyunlu oğlanı, bir Anka Kuşu'nun kanat altlarındaki sıcaklıkla kimse sarmalayaca-

maz. Onu ancak adı “Nene” olan bir şefkat yumağı yapar!

Nenem benim söylencemdi, duamdı. Günah ne, sevap ne, onun dilinden öğrendim bunları. Bugün bile, onun ince sesiyle ezgilediği “Eğin Türküleri” yüreğimde onulmaz bir sızı gibi işliyor. Parçalanmış çocukluk dünyamın boşluğunu nenemin sevgi kanatları örtüyordu. “Yeşil kurbağalar öter göllerde / Anasız babasız kaldım gurbet ellerde”yi söylerken, yeni yeni kemik tutmaya başlamış bedenim sarsılırdı. Hele, “Ağam İstanbullu, Eğinli misin / Sılaya gelmeye yeminli misin”de, küçücük yüreğimi hıçkırıkların bunalttığını duyumsardım. Babam bizleri bırakıp gitmişti, sesi İstanbullardan geliyordu.

Hüzün ne ise nenem o idi; acı da nenemdi. O hüzünlerin, acıların içinde, gene de mutluluğu, şefkati nenemin o anaksıcaklığında buluyordum.

Onun bu içe işleyen gurbet ezgileri, bağda bahçede ot dermeye giderken anlattığı bitki öyküleri beni bir söylenceler dünyasına sokuyordu. Onun için, ben, en gerçek olaylar karşısında bile, kendimi söylencemsi bir tansığa sığınmış bulurum. Halk anlatıları üzerinde çalışırken nenemin bu dünyasının içinde olmak bana ayrı güzellikler yaşattı.

Halk bilgisi çağdan çağa akıp geliyor. Çok şey değişiyor kuşkusuz, ama anlatı değişmiyor. Çağın gereklerine göre yeni biçimler (üslup) kazanıyor, boyutlanmalara uğruyor, yine de hep sürüp geliyor. Anlatma isteğiyle dinleme güdüsü arasındaki bu doğal etkileşim, anlatımsal kültür akışının temelidir. İçimizde ölmezliğe ermiş dünyalara bu anlatılarla ulaşıyoruz. Orada, kendi kurgumuzla yeni bir ‘dünya’ yaratıyoruz. Bir kaçış da olsa, erince erme umudu da olsa, düşlemlerimizin bu dünyasında her koşulu mutluluğumuza yöneltebiliyoruz. Bu söylencesel dünyaya yeni yorumlar getirebiliriz; ya da yaratıcılığın sanatsal kökenini bu sınırsızlıklarda arayabiliriz. Umutların, bir güdü gibi, bir yetenek gibi bizi sarmaladığı bir dünyadır bu etkileşim ortamı.

Yıllanmış eşyalarımıza ayrı bir değer biçeriz. Zamanında sıradan bir su kabının müzelerde özel korumaların gözetiminde sergilenmesi bundan. Onu artık bir su kabı gibi kullanamazsınız. Yaşamı, insanı, toplumsal düzeni bu kabın gizli bilgilerinde aramaya koyulursunuz. Anlatılara da bu gözle bakılmalıdır. Anlatı dünyası, sergilediği törelerle, kişide bir özgüven

yaratır. Kişi bu ortamda bir kimlik kazanır. Ama, çocukluğumuzun geniş, uzun sokaklarını, görkemli konutlarını getirin gözlerinizin önüne. Sonradan bunların nasıl darlaştıklarına, sıradanlaştıklarına tanık olursunuz; işte, özümsemeden, çağdaş bir yoruma ulaşmadan, sanatsal yaratıda yalnızca geleneklere bel bağlamak bu yönden tehlikeli. Oysa, söylencelerde olduğu gibi, bugün de nice can, umarsız hastalıklarına “ölümsüzlük otu” arıyor. Kansere, AIDS'lere umar bulmak için bitkiler dünyasına da sığınyor çağdaş Lokman Hekimler. Çok ayaklı, güzel insan yüzlü Şahmeranların uğradıkları ihanetin kökü kurutulamadı. Yunusça hoşgörü hâlâ bir düşlem. Öyle olmasa, inançlar arasına böylesine kötülük tohumları ekilir miydi? Onurlu boynunu ipe çektiler Pir Sultan'ın; bugün de ellerinden gelse Pir Sultanlık düşüncesini, Hacı Bektaşlık erdemini, Bedreddin'le kıvılcımlanan özgürlüğü yasaklayacaklar. Bilgisizlik, erdemlerin düşmanıdır. “Tepegöz” tepelenip zulüm ortadan kalktı sözde. Ama zalimler eskisinden de çok, eskisinden de donanımlı. Sivas'ta, o bozkır bilgilerinin yetiştiği sıcak topraklarda, oraya aydınlanmayı götüren sanatçılar, ozanlar, yazarlar, ipek yürüyüşlü semah kızları, turna salınımlı delikanlılar kara düşüncelilerin yalımına uğradılar. Ateş kusan gericilik Hallac-ı Mansur'a, Nesimi'ye, Şeyh Bedreddin'e, Pir Sultan'a, Kubilay'a, Abdi İpekçi'ye, Cavit Orhan Tütengil'e, Ümit Kaf-tancıoğlu'na, Bedrettin Cömert'e, Çetin Emeç'e, Turan Dursun'a, Muammer Aksoy'a, Bahriye Üçok'a, Uğur Mumcu'ya... otuz yedi can daha kattı. Bir “can” daha! Metin Göktepe...

Acılar, sızılar, toplumu sarsan olaylar, bir karıncanın karıncalığını, bir devin devliğini duyumsayan yürek, söylencelerde, halk anlatılarında atıyor. Söylence, duygu toplumsallaşmasıdır. Toplum ve birey ikilemi olmayan tek dünya, söylence dünyasıdır. Anlatımsal alışkanlığın yarattığı beğeni, bu insansıl dünyanın sınırlarını çizer. Yaşar Kemal, bu kültürlerin bireşimiyle çağdaş romanımızı yaratmayı başarmıştır. Çağdaş anlamda kültürel birikimlerimizin ilk anlatıcısı Yaşar Kemal olmuştur.

Yeri gelmişken, Fethi Naci'nin, Yaşar Kemal'e yönelik bir önerisine değinmek istiyorum. Başlangıçta bu kitabı bir antoloji gibi düşünmüştüm. Ulaşabildiğim veriler, geleneksel anlatıyla çağdaş anlatı arasında nasıl bir gelişim çizgisi olduğu gerçeğine yöneltti beni. On beş yıl kadar önce yazdığım “Yaşar Kemal Ger-

çeği” adlı yazı da (*Milliyet Sanat*, Nisan 1980) bir dayanak olabirdi. Fethi Naci’nin, *Bir Hikâyeci: Sait Faik / Bir Romancı: Yaşar Kemal* kitabının son cümlesi beni uyardı: “Yaşar Kemal’in üçlüsünü, bu kez, bir evliya yaratılmasının, daha sonra, bir evliyanın yok edilmesinin koşulları açısından okudum. Aynı üçlü, bir kez de, Yaşar Kemal’in üslubunu oluştururken sözlü edebiyattan nasıl yararlandığını göstermek açısından okunabilir. Tahmin edeceğiniz gibi, artık benim tarafımdan değil!” (s. 198) Bundan, Fethi Naci tarafından yapılmayanı yapma gibi bir girişimde bulunduğum anlamı çıkarılmasın. Ama, “Çağdaş Anlatı” bölümü incelendiğinde, bu özlemle bir işe giriştiğim anlaşılacaktır.

Ataol Behramoğlu’nun Paris’te yayımladığı *Anka* dergisinde Fransızca yayımlanan “Türk Yazınında Anlatı” ile, söz konusu ettiğim “Yaşar Kemal Gerçeği” başlıklı yazım arasında bağlantılar vardı. Bunları yeniden ele almak, kitabı bir bütünlüğe götürebilirdi. Her iki yazıyı da yeniden işledim. Yaşar Kemal’i sevgiyle, sorumlulukla yorumlayan Fethi Naci’nin bu anımsatmasını umarım başkaları da fark eder, böylece her ikimizin dileği de yerine gelir.

Kitaba, halk birikimlerinin bireşimiyle oluştuğuna inandığım, Nâzım Hikmet, Fazıl Hüsnu Dağlarca, Cahit Külebi, Ceyhun Atuf Kansu’nun yapıtlarını da almadan edemezdim. Destan anlatısından özellikle dilsel izler taşıyan bu yapıtların, halkın törelerinden, geleneklerinden beslendiği de görülecektir. İnsanımızın geleneksel tavrı ve anlatısı Nâzım Hikmet’te doğal olarak, toplumsal bir boyut da kazanmıştır. Destan yazmak her ozanın göze alabileceği bir işi değildir. Nâzım Hikmet yapmıştır bunu. Söylencenin romana dönüşmesinde Yaşar Kemal ne denli önemli bir aşama ise, tarihsel destanın gerçekçi destana dönüşmesinde de Nâzım Hikmet’in *Kuvâyi Milliye*’si, *Memleketimden İnsan Manzaraları* o ölçüde önemlidir.

Bu yapıtlar, halkın, yazarların yüreklerindeki sonsuz umutla yaratılmıştır. İnsanımıza, onun yaptıklarına beslenen umuttur bu.

Halk Anlatıları, bu umuda bağlanmanın inancıdır!

İkinci baskıya önsöz

Anlatı, toplumun söylem gücünün ürünüdür. Toplumu oluşturan her kesimin emeği vardır bunda. Anlatının bu toplumsal boyutu bilinir, dilin gelişimi bu yolda olursa, o toplumun bireyleri, evrensel dünyaya açılacak eserler yaratma yetkinliğini de gösterirler. Toplumlar arası dilsel ve düşünsel kaynaşmanın aracı bu birikimlerdir. Ancak geleneksel anlatılarını kurmuş halklar arasında evrensel anlaşmanın doğabileceği de bir gerçektir. O halkların bireylerini birbirine kaynaştıran duygu sargınlığı da bunun sonucu sayılmalıdır. Dünya artık sanatsal üretimin bir imece olduğunu algılamak zorundadır. Medya araçlarının sağladığı hız, dünya insanlarını neredeyse bir evin bireylerine dönüştürdü.

Toplumlar bu imeceye katılımlarını sağlayacak üretimde bulunamazlarsa, öbür halkların ürettiklerinden beslenirler. Egemeni kendileri belirledikleri için, onlar ne verirse onunla yetinmek zorundadırlar. Başka toplumların anlatılarını uyarlamaya çalışan, kendilerini onların pazarlayıcısı gibi gören yazarlar böyle türüyor. Başta dil olmak üzere kendi değerlerine yabancılaşan bu tür yazarlar, halkların yabancılaşmalarına da yol açıyorlar. Düşünsel, duygusal ilişkilerde kopukluğun nedeni budur. Okuma oranındaki aşırı düşüklüğün nedeni elbette yalnızca buna bağlanamaz. Ama bir ülkede basılan bir şiir kitabının, şair sayısının onda biri kadar bile olmaması anlamlı bulunmalıdır.

Anadolu, masallardan ağıtlara, deyişlerden halk anlatılarına, deyimlerden atasözlerine inanılmaz bir dilsel varlığın öz

yurdudur. Dede Korkut, Evliya Çelebi, Hüseyin Rahmi, Sait Faik, Nâzım Hikmet, Yaşar Kemal... gibi anlatıcılar bu topraklarda uç vermiştir. Beğenilerini bu toprakların geleneksel anlatısıyla kuran bu yazarları kavrama gereğini duymayan “star”lar, ne yazık ki, birer “kör yıldız” olarak kalacaklardır.

Bu kitapta, geleneksel anlatıdan örnekler yer alıyor. Söylenmek istenen, şiir yazmayın da ağıt yakın; Karacaoğlan, Fuzuli, Nâzım Hikmet, Dağlarca, Melih Cevdet Anday, Külebi gibi şiir yazın; Yaşar Kemal’in beslendiği birikimlerden yararlanın... değil. Vurgulanmak istenen, bir toplumun geleneksel anlatısını kavramadan “yazı” yazılamayacağıdır. Tahsin Yücel gibi dil beğenisi yüksek bir yazarın “Sözcelem ve Halk Masalı” üzerinde durması bir rastlantı sayılmamalıdır.

Halk Anlatıları’nın elinizdeki bu ikinci baskısına “Ağıtlar”, “Halk Masalları”, “Nasrettin Hoca Anlatıları” da girdi. Özellikle ağıtlar gösteriyor ki, düzyazıya geç geçmenin etkisiyle, dörtlükler uzun süre “anlatı”nın yerini tutmuş. Kök Türk yazıtları ve Dede Korkut anlatılarındaki içses uyumu bunu gösteriyor. Halk masallarındaki tekerleme ritminde de bunun izleri vardır. Nasrettin Hoca’nın anlatılarında ise, çağına göre, toplumsal ve bireysel bağlamda insanımızın özeleştirisini söz konusudur. Bu anlatılar, gelişmiş bir dünya görüşünün ürünleridir.

GİRİŞ

TÜRK YAZININDA ANLATI

Kitaba *Halk Anlatıları* derken, anlatının, romandan kısa düzyazı türü (*nuvel, Erzählung*) tanımını değil, söylence, destan, masal, roman, hikâye gibi, temel anlatım biçimi öykülemeye dayanan türleri düşündüm. Doğal olarak, manzum anlatılar (epik) da buna katılacaktı. Hatta bir olayı öyküleyen ağıtları, meydanlarda dert döken ozanların deyişlerini de anlatı saydım. Bu, anlatılan her şeyin anlatı alanına girebileceği gibi bir genellemeye götürüyor, ki bir ölçüde doğrudur; ancak, kitabın yöneldiği alanlar göz önünde bulundurulursa, anlatının, destan, söylence, halk hikâyesi ile sınırlandırıldığı görülecektir.

Anlatıcı olarak sanatçı, ilgi uyandırarak, her şeye yeni bir görüntü kazandırarak, anlatan / algılayan iletişimini kurar. Bu, sanatçının anlatsal bir eyleme girmesi demektir. Anlatı da sözel bir eylem, bir öyküleme (*mimesis*) eylemidir. Örneğin “Geldim” sözüyle eylem / zaman / kişi bağlantısı kurulmuş olur. Tragedyada olan da budur. Söz, olanakları sonsuz bir eylem sürecidir. Anlatı sanatçıları, bir tek insanda bütün insanlığın gerçeğini sözün bu geniş olanaklarından yararlanarak yansıtıyorlar. Sanatçı denen “tek”le insanlık çokluğu, sanat yapıtında bütünleşir, boyutlanır. Sanatçı, bireysel sınırlılık içinde de -bireysellik bir sınırlılık mıdır, sonsuz açılım mıdır, o

başka–, bütün insanlık adına söz söyleme sorumluluğunu üstlenir. Kafka'nın *Ceza Sömürgesi*'nde boğazına pirinç lapası akıtılarak işkence edilen adam, sonunda, adaltsizlikle lekelenmiş bir çağın pisliğini kusmuyor mu insanlığın yüzüne?

Sanatçının gücü, bütün insanlığı kavrayacak bir evrensel anlatıda aranmalıdır. Söz, başta sanatçının kendi varoluşuna, bütün insanlığa başkaldırı eylemidir.

Söz, eylemdir.

Sözün yansıtma biçimleri değişse de, evrensel değerler hiçbir zaman değişmez. Bir dilsel amacı gerçekleştiren anlatı da değişmez. Söz, destanda yüceltmış, söylencede neden aramanın aracı olmuş; hikâyede gerçeklik duygusu yaratmış. Çağın beğenisine göre yol yordam değişiyor belki, ama insanlık durumları hep aynı kalıyor. Bu yüzden, ilkinden en sonuna, anlatılar, yeni ürünlerin yaratılmasını zorunlu kılmışlardır. Yer tutmuş her anlatının, ardından gelen muştucuları olmuştur.

Epostan (destan) önce de anlatı vardı kuşkusuz. Öncekilere göre eposu anlatının gelişmiş bir aşaması sayarak, sözün tarihine bir başlangıç bulunabilir. Epos, tanrıların, toplumlaşmayı kuran törelerin öyküsüdür. İnsanlık kendi serüvenini önce eposla anlattı. Söylence ise, tanrıların, o topluma yön vermiş kahramanların, evrenin, yerin göğün, bitkilerin, insanın ibret alacağı olaylar dizisinin öyküsüdür. Dağlar hangi tür insanın hangi erdemi üzerine yaratıldı, ırmaklar hangi sevgi boyunca akar, rüzgârlar hiddetini nereden alır, ağaçlar nasıl meyve verir, kimler sağaltıcı, kimler öldürücüdür.. bütün bunları anlatır söylenceler. Her şeyi, her olguyu nedene bağlar. Doğada, insan davranışlarında oluşan her şeyin bir nedeni vardır. Yine de destan nerede başlar, nerede söylenceleşir; söylenceler nasıl destana dönüşür; bütün bunlar zamanla nasıl günlük dilde can bulur.. bunların sınırını koymak

olanaksızdır; buna gerek de yoktur. Şu bir gerçek ki, destanda olsun söylencede olsun, hepsi bir töreye, ahlaka bağlanır. Her olaydan, her kulun ibret alması istenir. Destanlar, söylenceler, insanların töresel yasaları olur. Yasanın uygulayıcısı yoktur; ama kimse de bu yasayı bozmaya kalkmaz. Arada bir bozmaya kalkanlara kimse iyi gözle bakmaz. Halk belleğinde yaratılmış bu anlatılar kuşaktan kuşağa zaman ırmağının üstünde akar gelir.

Biri çıkıp yazıya geçirerek bu anlatıları dondursa da, sözü tutan bellek, yenilerini üretir; abartır ya da köreltir, ama hep üretir. Bellek üretkendir. Kim bilir nice söylenceler kaldıkları yerde kaldılar, bellek yeni söylencelere, yeni destanlara yöneldi. Gün olur, kahramanlıklar geride kalır; kendi tapıncını kendi yaratan bir peygamber gibi, sanatçı yeni alanlar arar, insanı o çağların değerleriyle yüceltir, söze anlatsal beğeniler katar. Kişi, kendini yansıtmaya gereği duyduğu ölçüde, başka anlatılardaki yansımalarını da duyumsar. Her insan, bir sanatçıyla kendini yeniden yaratılmış bulur. Kökeni dinsel olsun, dünyasal olsun, kişi, kendini bir yerlere oturtmanın çabası içindedir hep. Bu gücünü anlatıya başvurarak gösterir. Sanatçı, içlerinden biridir ve onun adına konuşur. Sanatçı, yetiştiği ortamın ağız olur, dili olur. Anlatıda gösterdiği güce göre bu ortam genişler, evrenselleşir. Bu bağlamda halkla sanatçının belleği arasında bir iletişim doğar. Örneğin Romeo ve Juliet'ler, Hamlet'ler, Faust'lar, Robinson Crusoe'lar, İnce Memed'ler halkın imgeleminde doğmuşlardır ilkin. Halktan kopuk gibi gösterilen sanatçılarda bile, bu halk imgeleminde izler vardır kökenine inilirse. Yaşar Kemal'in "Kalabalık gibi zekisi dünyaya gelmemiştir" sözünün özünde yatan da budur. Sanatçı, insanlığın herhangi bir çağdaki beyin katmanını kurcalayıp aydınlanmanın ışığını her zaman yakabilir. Goethe, "Işığı görüyorum" demiyor, "Işığı duyuyorum" diyor. Bu yüz-

den, Shakespeare, Hermann Hesse, Kafka gibi yazarlar, masal dünyasına, söylenceler evrenine ilgi duymuşlardır. *Binbir Gece Masalları*, Doğu anlatılarının kök kültürüdür. *İlyada* ve *Odyseia*'nın, *Kutsal Kitap*'ın Batı anlatılarını beslediği gibi, bu yedi canlı masallar da Doğu'da, olaydan olay yaratarak yayılmıştır. *Binbir Gece Masalları*'nın Batı anlatılarını da etkilediği, bu yüzden Batılıların bu masalları temel sayıp yaygınlaştırdığı biliniyor. Bütün bunlar, söylemeyi bilmenin söyleneni bilmeye, yazmayı bilmenin yazılanı bilmeye bağlı olduğunun göstergeleridir. Batılıların, kültürel kaynaklarını Doğulara uzanarak aramaları başka nasıl açıklanabilir? Bunun kökeninde, kültürlerin insanlığın malı olduğunu öngören insancı (hümanist) görüşün etkisi de vardır. Belki de, kendi çevresinin doygunluğu Batı'yı yeni dünyalara yöneltti.

Batı'nın, dünyayı tek kültür çemberiyle kuşatıp gelişen her şeye egemen olma amacını da yabana atmamak gerekir. Eski kültürlerle yönelmesinden doğan deneyimlerini de anımsamak yerinde olur. Yoksa, Batı'nın, bir kültürü, o kültürü yaratana armağan etmek gibi bir amacının olduğunu sanmıyorum. Öyle olsa, dünyanın en değerli yapıtlarının belli başlı Batı kentlerinin müzelerinde işi ne!..

Söylencelerde, özellikle de masalarda, başka başka yerlerde geçmiş olsa da, birçok olayda benzerlikler saptanabilir. Periler, cinler, birçok kişi hemen hemen aynıdır. Kral, dev, sıradan insanın başarıları, korkular, sevgiler, kavuşmalar, kavuşamamalar, mutlu sonlar, karanlık bitişler... bu tür anlatıların ortak yönleridir. Konuların dinsel ya da dünyasal olması da önemli değildir. Dinsel kaynaklı bir anlatıda rastlanan bir olaya dindışı bir kaynakta da rastlanabilir. Örneğin bu kitapta yer alan "Anka Kuşunun Öyküsü"ndeki atın karnına girip gizlenme olayı ile, Arpaçay köylerinde anlatılan bir masalda da karşılaşıyor.

Birinin kaynağı *Kıyas-ı Enbiya*, ötekininki masal. Birinde yazgının er geç yerine geleceği vurgulanıyor, ötekinde hırsızların tuzağına düşen bir delikanlının aldanışı:

Yiğit dedi ki: “Ben atlarımdan bir at boğazlayayım, karnını yarıp içerisine gireyim ve onu güzelce ziftleyeyim ve hoş kokular saçayım ve onun içine gireyim.” ... Oğlan o gövde içinden çıktı, kız ile güldü ve onu gebe bıraktı. ... O kıza ne zaman Anka Kuşu yakın gelse karnadının sesini işitirdi, bunun üzerine yiğit tezce at gövdesi içine girerdi. ... Böylece o kız gövdeye girdi ve yiğitle birleşti. ... Bunun üzerine o ikisi at gövdesinde çıkageldi. (*Kıyas-ı Enbiya*)

Hemen getirdiler, üç tane at hazırladılar. Birisine ağa bindi, birisine nöker bindi, birisine de Cihanşah'ı bindirdiler. Biz dedi, nereye gidiyorsak sen de oraya geleceksin. Orada bir saat görülecek iş var. Olur, dedi Cihanşah. Git ha git, akşama kadar yol gittiler. Akşama iki buçuk saat vardı, baktılar, Cihanşah baktı ki götürdüler, bunu yüksek bir uçurum kayanın altına çıkardılar. Attan indiler. Atın birini vurdu, öldürdüler. Öldürdüler, karnını yırttılar. Cihanşah'a bu eski elbiseyi giy, bu atın karnında on dakika yat, bir yarım saat yat, uykunda ne görürsen çık söyle. Aha senin göreceğin iş budur. Cihanşah soyundu, elbiseyi verdi onlara. Altınlar da cebinde, teslim etti onlara. Eski elbiseyi giyindi, girdi atın karnının içine. Gidip deriyi diktiler. Cihanşah dedi ne var, bunun içinde, yarım saatte adamın uykusu gelir mi ki burada yatsın? Bunlar gitti gizlendiler. Ağa da, nöker de. Kuvvetli kuzgunlar varmış o zaman. Şimdi de kuzgun var. O zamanın kuzgunlarının biri davar büyüklüğünde. Üç dört tane kuzgun indi bunun üstüne. Çırnakladı, çırnakladı... Aldı götürdüler. Cihanşah'ı götürdüler. Cihanşah gitti. Cihanşah

bir de baktı ki, bunu indirdiler aşağıya. İndi, kuzgunlar dövdü dövdü çırnakladı, deriyi atın karnıyla patlattılar. Cihanşah çıktı dışarı. Çıktı ki bu adamlar aşağıda kuş gibi gözükür. O kadar yüksekliğe çıktı. Hay Allah, bunların evini yıksın! Ben buradan nasıl ineceğim? (Arpaçay Köylerinden Derlemeler, “Cihanşah Hikâyesi” / Bu parçada şive düzeltmeleri yapılmış, masalın anlatış biçimi olduğu gibi korunmuştur.)

Gökten yeryüzünü seyretme olayına da gene her iki kaynaktan rastlanmaktadır. Bundan, kaynağı ne olursa olsun, halkın, ibret alınacak motifleri her tür anlatıda kullandığı sonucu çıkarılabilir. Dinsel kökenli diye olayları kutsallaştırma, sıradan diye önemsememe gibi bir durum da söz konusu değil; yeter ki onun insansıl bir boyutu olsun. Halk törelerle, akıl ve yaratıcılıkla bezenmemiş anlatıları tez unutuyor. Anlatısı iğreti olanları ise bir süre imgeleminde dolandırıyor, o kadar. Anlatı, anlatılanları uzamı ve zamanı belirsiz olaylar bağlamından çıkarıyor, uzamı ve zamanı olan anlatılara dönüştürüyor. Örneğin halk hikâyesi “Ferhat ile Şirin”le Nâzım Hikmet’in yorumladığı *Ferhad ile Şirin* arasındaki ayrım uzamsal ve zamansaldır. Halk hikâyesinde olayın gerilimi öne çıkarılmıştır: Ferhat dağı delip Şirin’e kavuşacak mı, kavuşamayacak mı? Nâzım’da ise “Ferhad” direncin, toplumlara erinci ulaştırmanın, “Şirin” sevgide yitişin simgesidir. Murathan Mungan “Şahmeran” söylencesinde, o karmaşık olaylar zincirini çözümlemenin değil, *ihanet* soyutlamasının ardındadır. Mungan, söz eylemiyle, ihaneti çağdaş anlamdaki soyutlamasıyla derinleştiriyor. Gene Nâzım Hikmet’in *Karayılan*’ı, yurdunu savunma durumunda kalmış bir bireyin her şeyi göze alarak düşman karşısında kahramanlık göstermesi değildir, “Karayılan” ibret alınacak bir olayın etkisiyle bilince eren bir direncin simgesi-

dir. “Karayılan” birey olan “Karayılan” değildir, halktır, halkın bilinçli direncidir. Görülüyor ki, sanatçı, gözlemleriyle ya da tanık olduğu olayları sergilemekle çağdaşlığı kuramıyor. Çağdaşlığı, onun anlatısında aramak gerekir. Bu, dili araç olmaktan kurtarıp amaca dönüştürmesiyle açıklanabilir. Dilsel beğeni de böylece yaratılmış oluyor.

Türk anlatı tarihinde, dilin amaç olarak kullanıldığı ilk anlatılara Kâşgarlı Mahmut’un *Divanü Lûgat-it- Türk’e* aldığı örneklerde rastlanıyor. Kök-Türk yazıtlarındaki kağan anıları, gelişmiş bir kültür döneminin anlatıları sayılabilir. “Öyküleme” temeline dayanan ilk anlatı ise *Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı taife-i Oğuzan*’dır (Oğuz Halklarının Dilinde Dedem Korkut Kitabı). Olay öğeleri bu anlatılarda bir bütünlük oluşturur. Dede Korkut anlatıları parça pörçük değildir; boylar (hikâyeler) arasında farklılıklar varsa da, anlatıda birliktelik sağlanmıştır. Örneğin “Beyrek” hikâyesinin biçemi (üslubu) ne ise, oldukça farklı görünen “Deli Dumrul”unki de odur. Dede Korkut anlatıları, biçem oluşturma, öyküde kurgu tasarımı ve kültürel öğeleri kaynaştırma (masal / destan / söylence / hikâye / deyiş iç içeliği) yönünden anlatısal bir bireşimdir. Bundan dolayıdır ki, halk birikimlerinden beslenen romancılarımızın çoğunda, başta Yaşar Kemal olmak üzere, Kemal Tahir’de, Bekir Yıldız’da, Dursun Akçam’da, özenti aşamasında da kalsa Kemal Bilbaşar’da bu anlatısal etkilenme belirgindir.

Yazıya geçirilmiş ya da halkın imgelem donanımında bulunan hikâyeler ise, Dede Korkut anlatılarının, yerel dil ve kültür etkilenmeleriyle, değişik biçimlenmeleri gibidirler. Bunların büyük bir kesimi “Beyrek” hikâyesinin uzantısıdır. Anadolu’nun hemen her kültür bölgesinde bu hikâyenin değişik anlatılışlarıyla (varyantlarıyla) karşılaşılıyor. İlgili bölümde de söz konusu edildiği gibi, bu hikâyenin *Binbir Gece Masalları*’ndan izler taşımaması,

Anadolu'ya özgü, gelişmiş bir anlatının belirtisi sayılıyor. Ne var ki romanımızın bu kaynaklardan yararlanmaya başlaması 1950'lerin başlarını bulur. Tanzimat'tan bu yana anlatısal arama içinde olan yazınımız, son kırk elli yıldır özgün ürünlerini vermektedir. Doğu birikimlerine Batı'yı tanıma da eklenince, anlatıyı boyutlandıran birçok yazar yetişmiştir. Örneğin bir Yaşar Kemal anlatısı varsa, bir Adalet Ağaoğlu anlatısı da vardır. Onlar arasında ne denli çok yönlülük varsa, bu durum Bilge Karasu ile Bekir Yıldız, Fakir Baykurt'la Tahsin Yücel için de söz konusudur. Önyargılı değerlendirmeler, bu anlatılanlardan birinden birini yeğlemek gibi yanlışlıklara yol açıyor. Oysa anlatısal düzey önemlidir. *Yazının Sınırları* adlı yapıtında yer alan "Yapay ve Doğal" başlıklı yazısında bu önyargılı tutuma ilk parmak basan Tahsin Yücel olmuştur:

"Yazınımızın kırsal yaşama ilişkin bunca anlatı yapıtı arasında en ilginçlerinin hangileri olduğu sorulsa, ben hiç duralamadan: Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ü ile Ferit Edgü'nün *Kimse'si* derim. Bu yanıt çoklarına aykırı gelebilir; çünkü söylemek bile fazla, Makal'ın yapıtı da, Edgü'nün yapıtı da anlatının en uç sınırlarında yer alır: Birisi alışılmış anlatı türlerinin berisinde, ikincisi neredeyse ötesindedir. Bu bakımdan, birbirlerine karşıt düştükleri kuşku götürmez, ama gene aynı olgunun sonucu olan özgünlükleriyle yakınlaşırlar birbirlerine. Bu da kendilerine tanınan üstünlüğü doğrulamaya yeter de artar bile; çünkü, ister biçim açısından bakalım, ister içerik açısından, kırsal yaşamı ele alan anlatılarımızda kolay kolay bulamayacağımız bir niteliktir özgünlük."

Burada geçen "özgünlük" kavramı, yazınımızın anlatısal yelpazesini açıklamada yol gösterici olabilir. Bu gö-

*Edebiyat kültürümüze
büyük katkılarda bulunan
Adnan Binyazar, düşünce
dünyamızın en verimli
denemecilerinden biri.*

Fotoğraf: Kasım Süpçük

“Halk bilgisi çağdan çağa akıp geliyor. Çok şey değişiyor kuşkusuz, ama anlatı değişmiyor. Çağın gereklerine göre yeni biçimler (üslup) kazanıyor, boyutlanmalara uğruyor, yine de hep sürüp geliyor. Anlatma isteğiyle dinleme güdüsü arasındaki bu doğal etkileşim, anlatımsal kültür akışının temelidir. İçimizde ölmezliğe ermiş dünyalara bu anlatılarla ulaşıyoruz. Orada, kendi kurgumuzla yeni bir ‘dünya’ yaratıyoruz. Bir kaçış da olsa, erince erme umudu da olsa, düşlemlerimizin bu dünyasında her koşulu mutluluğumuza yöneltebiliyoruz. Bu söylencesel dünyaya yeni yorumlar getirebiliriz; ya da yaratıcılığın sanatsal kökenini bu sınırsızlıklarda arayabiliriz. Umutların, bir güdü gibi, bir yetenek gibi bizi sarmaladığı bir dünyadır bu etkileşim ortamı.”

Halk Anlatıları’nda, Adnan Binyazar, anlatı kavramını irdelerken söylencelerden destanlara, masallardan ağıtlara, Dede Korkut anlatılarından Şahmeran, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Köroğlu gibi halk hikâyelerine, Nasreddin Hoca fıkralarına, Yunus Emre’ye, Pir Sultan Abdal’a; oradan çağdaş anlatının verimli alanlarına Nâzım Hikmet’e, Fazıl Hüsnü Dağlarca’ya, Cahit Külebi’ye, Ceyhun Atuf Kansu’ya, Yaşar Kemal’e, Ülkü Tamer’e, Orhan Duru’ya, Murathan Mungan’a uzayan bir anlatı geleneğinin boyutlarını saptamaya çalışıyor.

ISBN 978-975-07-0300-3

9 789750 703003